

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів
Тернопільський національний економічний університет

ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. Важливим результатом функціонування фінансів домогосподарств, як самостійних суб'єктів ринкової економіки, є формування заощаджень, котрі не лише сприяють найбільш повному і безперервному задоволенню потреб домашнього господарства, але і є важливими для розвитку інших господарюючих суб'єктів. Однак для того, аби заощадження населення були ефективно використані іншими економічними одиницями, вони повинні спочатку бути належним чином організовані, а потім – трансформовані в інвестиції.

У ході реформування вітчизняної економіки суттєво зростає інтерес наукової громадськості та фінансистів-практиків до проблем, пов'язаних із якнайефективнішим використанням заощаджень домогосподарств у якості потужного інвестиційного ресурсу. А формування національного ринку заощаджень і державної стратегії у цій сфері має стати пріоритетним завданням сучасного етапу розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування заощаджень присвячені численні праці як всесвітньо відомих класиків економічної науки (Л. Вальрас, Дж. М. Кейнс, С. Кузнец, Г. Марковіц, А. Маршалл, Ф. Модільяні, П. Самуельсон, А. Сміт, І. Фішер, М. Фрідман), так і вітчизняних (М. Алексеєнко, О. Ватаманюк, З. Васильченко, А. Вожжов, А. Мороз, С. Панчишин, М. Савлук) та зарубіжних (Ю. Белугін, Ю. Кашин, Дж. Кемпбел, К. Керролл, М. Фельдштейн, К. Хоріока, С. Шашнов) учених.

Однак сьогодні особливо актуальним для України є узагальнення основних тенденцій, що мають місце на світовому ринку заощаджень, та використання передового досвіду у цій сфері при формуванні державної політики стимулювання ощадно-інвестиційних процесів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду формування і використання заощаджень населення та визначення можливостей його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, заощадження домогосподарств відіграють надзвичайно важливу роль в економічних процесах, адже саме вони слугують основним джерелом інвестицій, які визначають розвиток економіки будь-якої країни. Водночас, зростання заощаджень, зокрема в країнах з перехідною економікою, окрім економічного, має також вагомое соціальне і політичне значення, оскільки сприяє підвищенню життєвого рівня населення та його соціальної захищеності, зміцненню середнього класу й посиленню його фінансової незалежності.

Відтак надзвичайно корисним і цікавим є звернення до світового досвіду перебігу ощадно-інвестиційних процесів з метою його адекватної оцінки і визначення основних векторів підвищення ефективності трансформації заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиції.

Насамперед відмітимо, що населення розвинених країн давно усвідомило необхідність та важливість здійснення заощаджень з метою забезпечення себе від економічних негараздів в майбутньому. Ефективне формування заощаджень стало невід'ємною частиною фінансової культури більшості народів світу. В Україні ж розуміння важливості заощаджень почало формуватися відносно недавно. Однак сьогодні українці починають дедалі більше усвідомлювати важливість поступового накопичення коштів, розглядаючи заощадження як один з найефективніших інструментів збереження грошей від потенційних економічних та фінансових ризиків.

Нещодавні опитування, проведені у жовтні 2012 року фахівцями Erste Group [1], засвідчили, що процес заощадження у європейських країнах – досить

популярний, адже 3/4 населення віком від 15 років вважають заощадження дуже важливими чи досить важливими у своєму житті. Для поляків, сербів та українців розуміння важливості заощаджень помітно почало зростати впродовж останніх років. Так, важливими заощадження вважають 76% українців, оцінюючи їх як дуже важливі або досить важливі, що не суттєво відрізняється від ставлення до заощадження хорватів (75%), сербів (72%), німців (73%) та турків (77%). Водночас заощадження є дещо менш важливими для австрійців (70%), чехів (66%), словаків (67%) та чорногорців (59%). При цьому найбільш ошадливими виявилися жителі Польщі, Угорщини та Румунії – 82%, 84% та 85% відповідно. Цікаво, що за результатами опитування серед наших співвітчизників більш ошадливими виявилися жінки – 41% українок, на противагу 34% чоловіків, вважають заощадження необхідними [1].

Дослідження засвідчили, що регулярно відкладати певну суму грошей на заощадження має змогу населення Австрії, Німеччини, Чехії, Польщі та Словаччини. Так, переважна більшість жителів вищезазначених країн в середньому щомісяця відкладають від 9 до 15% свого доходу, формуючи своєрідний резервний фонд, що може як приносити додатковий дохід сім'ї, так і підвищувати якість життя загалом. А ось майже половина угорців, румунів, хорватів та українців не можуть дозволити собі систематично заощаджувати. Час від часу лише 30% українського населення заощаджує свої кошти [1].

Так само як і угорці, румуни, серби та хорвати, українці пояснюють відсутність власних заощаджень тим, що не мають фінансової можливості відкладати (70%), радше хочуть витратити кошти (18%). Втім, лише українці серед респондентів 12 країн Європи відмовляються від заощаджень на користь інвестицій у власний бізнес (8%) [1].

Найпоширенішим серед мотивів, що спонукає до заощаджень жителів Європи, є збереження коштів «про запас». Завдяки цим коштам є можливість покривати щоденні чи непередбачувані витрати. Щороку все актуальнішими стають тенденції до накопичення грошових коштів на гідний рівень життя у пенсійному віці та на майбутнє дітей. У багатьох країнах люди надають

перевагу надійності, аніж ризику, обираючи для себе довгострокові вклади та вклади з помірним рівнем доходу. Зазвичай домогосподарства користуються простими та прозорими формами заощаджень, інвестуючи в нерухомість або вкладаючи кошти на строкові депозити.

Безумовно, жителі країн з високим рівнем життя і позитивною динамікою доходів, мають більший запас заощаджень та кращі можливості для нагромадження коштів. Однак лідерами по заощадженнях відносно рівня зарплат виявилися поляки та словаки, відкладаючи в середньому 12% - 15% від загальної суми доходів, що складає 88 – 90 євро на місяць. Жителі Австрії та Німеччини заощаджують близько 9% від доходу (170 євро та 199 євро відповідно) [2] (рис. 1).

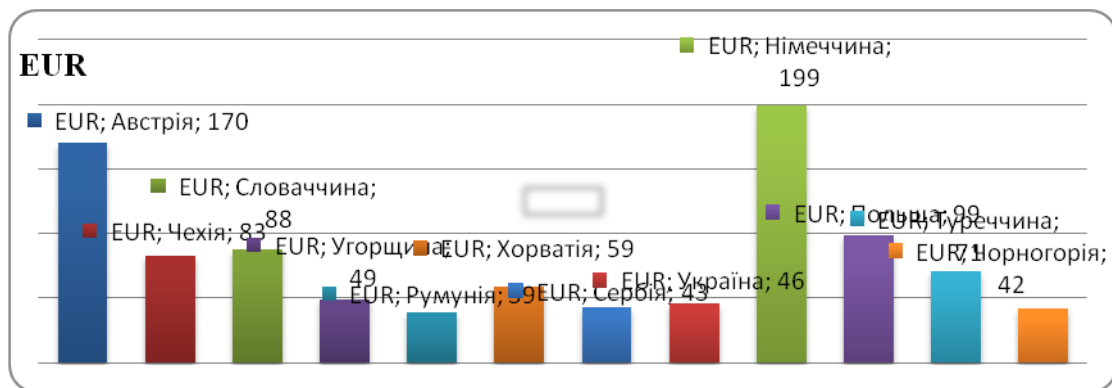

Рис. 1. Середній розмір заощаджень на одну особу в країнах Європи*

* складено на основі даних [2].

Для здійснення процесу заощаджень населення Центральної та Східної Європи переважно обирає банківські продукти, що посідають другу сходинку за популярністю після поточних банківських рахунків. Структура відсоткових ставок у розрізі європейських країн, що представлена в таблиці 1, дає можливість побачити, що в більшості банків в середньому відсоткові ставки коливаються від 0,1% - до 1,9%, за винятком Греції, Польщі, Росії та України, де ставки сягають 4,35% - 15,25%.

Відсоткові ставки у країнах Європи в 2013 році

Країна	Банк	Валюта	Відсоткова ставка
Швейцарія	Credit Suisse	CHF	0,10%
	UBS		1,125%
Франція	HSBC France	EUR	0,19%
Італія	ING Direct Italia	EUR	1,0%
Німеччина	Postbank	EUR	0,25%
	Deutsche Bank		0,30%
	ING Diba		1,2%
Чехія	Cheska Sporitelna	CHK	0,45%
Латвія	Rietumu	LVL	1,3%
Естонія	Swedbank Estonia	EUR	0,52
Словаччина	Tata Banka	EUR	0,60%
Бельгія	BNP Paribas Fortis	EUR	0,60%
Британія	Lloyds TSB	GBP	1%
	HSBC UK		1%
Іспанія	BBVA	EUR	1,05%
	Barclays Spain		1,4%
Швеція	SEB	SEK	1,18%
Австрія	ING Diba Austria	EUR	1,3%
Ірландія	Bank of Ireland	EUR	1,9%
Польща	Bank BPH	PLN	3,3%
Греція	Bank of Cyprus Greece	EUR	4,35%
Росія	Rosbank	RUB	5,9%
	Sberbank		8,3%
Україна	Unikredit Bank Ukraine	UAN	15,25%

*Складено на основі даних [3].

Проте в Європі є банки, котрі пропонують депозити з прибутковістю на 1-2% вище. Для прикладу, найбільший приватний банк Латвії Rietumu пропонує своїм клієнтам депозитні вклади під ставку в 3,75%, і це досить відчутна відмінність на фоні того, що пропонують банки «старої» Європи. Гарантії збереження вкладів у розмірі 100 тисяч євро ідентичні для всіх країн Євросоюзу, у тому числі і Латвії, тому депозити в Німеччині істотно поступаються аналогічним послугам латвійських банків. Ймовірно, в цьому і

криється причина популярності банків Латвії - як серед жителів країн СНД, так і західної Європи [4].

Важливою тенденцією останніх років є втрата європейцями довіри до альтернативних та більш сучасних способів заощадження та інвестування коштів. Скажімо, інтерес до цінних паперів був важливим фактором розвитку фондового ринку, проте після фінансової кризи 2008-2009 років інтерес до вкладення тимчасово вільних коштів в акції, облігації та інші цінні папери значно знизився. Зараз лише деякі домогосподарства Центральної та Східної Європи зацікавлені у сучасних та ризикованих можливостях інвестування [2].

За останні 10 - 15 років помітно знизилися заощадження в Японії та Канаді. А от Німеччина та Франція традиційно залишаються країнами з більш високою схильністю до заощаджень (рис. 2). Найбільш стабільні тенденції до накопичення заощаджень, не зважаючи на кризовий період, має Німеччина. Так, близько 80 відсотків громадян Німеччини щомісячно заощаджують визначену суму грошей. При цьому особливо велику роль відіграють інвестиції у власну старість, адже щомісяця 67% німців відкладають гроші на пенсію.

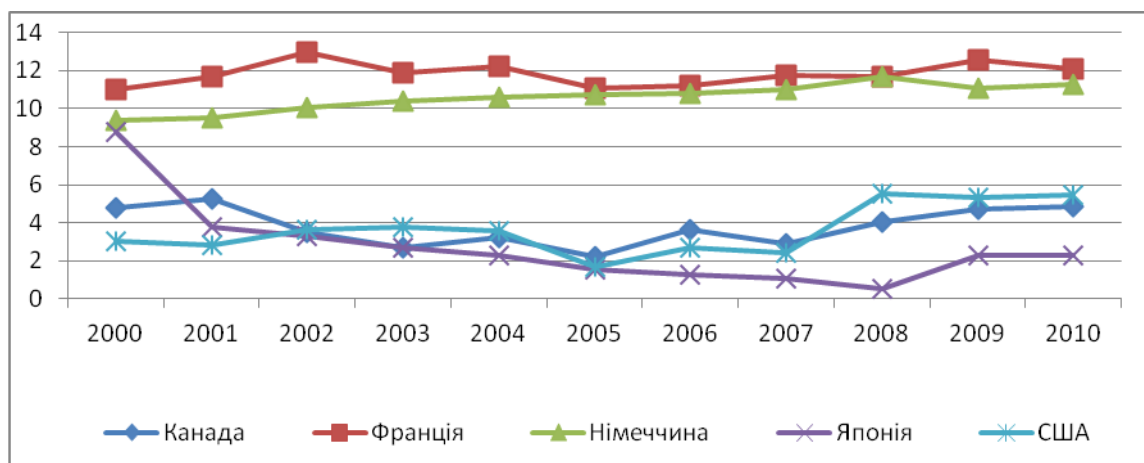

Рис. 2. Динаміка схильності до заощаджень в окремих країнах світу у 2000 – 2010 рр. (у відсотках від наявного доходу домашніх господарств)*

*складено на основі даних [5].

Оскільки багато європейців сьогодні замислюються над купівлею власного житла, у ряді країн (Франція, Німеччина, Іспанія, Австрія, Марокко,

Чилі, Туніс та Індонезія) впродовж останніх двадцяти років впроваджені так звані житлові заощадження.

Починаючи з 1965 року у Франції такий вид заощаджень отримав активну підтримку з боку держави у вигляді програм, які допомагають домогосподарствам з низьким та середнім рівнем доходу накопичити необхідні кошти для придбання житла чи отримати пільгові кредити. Консультанти з житлового кредитування рекомендують своїм клієнтам використовувати будівельні ощадні каси, що були засновані близько ста років тому.

Основне завдання будівельних ощадних кас – стимулювати накопичення власного капіталу на купівлю нерухомості. Співпраця з такими інституціями складається з двох етапів: накопичення власних коштів і отримання позики.

Сума, яку отримує домогосподарство, складається з власних накопичень, з урахуванням нарахованих відсотків, та суми кредиту, розмір і умови надання якого обумовлені у ощадному договорі. Такий договір підписується між громадянином та будівельною ощадною касою, згідно з яким встановлюються умови надання кредиту.

Відтак протягом 1 - 7 років можна накопичити суму в розмірі 40-60% від розміру кредиту. Виконання всіх умов контракту дає можливість на отримання цільового кредиту за нижчими відсотковими ставками, ніж в інших кредитних організаціях. Це є важливим моментом, оскільки для отримання іпотечного кредиту в банку необхідно мати власний капітал, якого повинно вистачити на покриття витрат, пов'язаних з укладанням угоди купівлі-продажу [6].

У Німеччині така система заощаджень як будівельні ощадні каси заохочується державою у формі щорічних премій для вкладників. Крім того, будівельні ощадкаси висувають до позичальників менш жорсткі вимоги, ніж банки. Це стосується і рівня доходу, і віку, і соціального становища клієнтів. Кожен четвертий клієнт – віком до 30 років, кожен третій – старший 50 років. Завдяки інструментам державної підтримки заощаджувати таким чином вигідно для домогосподарств з невисоким рівнем доходу.

Згідно з доповіддю німецької компанії «Альянс», на основі досліджень Allianz Global Wealth Report було оприлюднено Звіт про світове багатство у 2012 році та проведено аналіз структури світових заощаджень та інвестицій. Так, у дослідженні фінансового стану домогосподарств взяли участь 52 країни світу, що були розділені на три групи:

- HWC (high wealth countries) – багаті країни із фінансовими активами більше 26 800 євро на одну особу;
- MWC (middle wealth countries) – країни з активами розміром від 4500 до 26 800 євро на людину;
- LWC (low wealth countries) – бідні країни з активами на людину меншими, ніж 4500 євро.

За результатами Звіту, багатим країнам належить більша частина фінансових активів домогосподарств (85%), що є власністю лише 18% населення світу [7]. Україна у цьому рейтингу входить до останньої п'ятірки, посівши 49 місце серед 52 країн світу, сукупний ВВП яких складає 90% світового ВВП. Останні позиції зайняли Індонезія, Казахстан та Індія.

За розрахунками німецьких експертів, на одного українця припадає 928 євро чистих фінансових активів (за мінусом боргів), у той час як на середньостатистичного жителя Швейцарії – близько 138 000 євро. Другою в рейтингу є Японія із 93 000 євро на одну особу. Трійку лідерів замикають США з показником, що сягає 90 400 євро на душу населення. За ними розташувалися Бельгія – 68 000 євро і Голландія – 61 300 євро на людину.

Безумовно, фінансовий стан домогосподарств безпосередньо впливає на вибір інструментів інвестування. В «бідних» країнах це більш консервативні інструменти – банківські депозити (63%), які в «багатих» країнах складають лише 28%. Окрім того, значна частка вкладів спрямовується у цінні папери та страхові і пенсійні програми (накопичувальне страхування життя) (рис. 3).

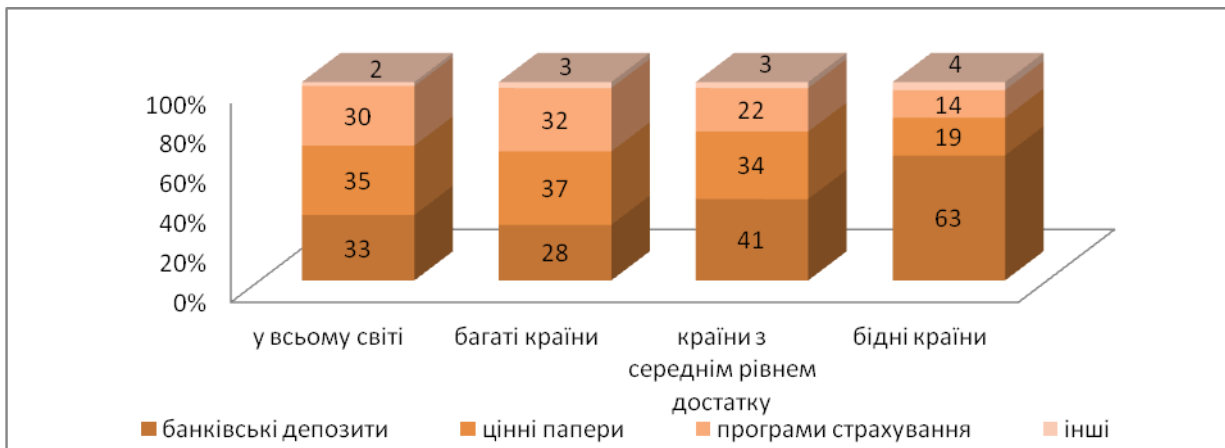

Рис. 3. Частка різних видів активів у загальній структурі світових заощаджень, %

* складено на основі даних [8].

В Україні, на жаль, фінансовий ринок розвинений недостатньо, тому фінансовий сектор значною мірою презентований банківським сектором. Основна частина діючих банків у сукупних активах фінансового сектору становить майже 96%. Нестача диверсифікованого сектору небанківських фінансових установ зводить всі можливі форми заощаджень до валюти, банківських депозитів та нерухомості. Тому й не дивно, що громадськість не виказує зацікавленості та не має особливої обізнаності щодо більш розвинених фінансових продуктів на кшталт акцій, облігацій чи інших інвестиційних інструментів. Відтак надзвичайно гострою є необхідність підвищення рівня фінансової грамотності населення для того, щоб воно мало можливість трансформувати свої заощадження у інвестиційно привабливі активи.

Передусім зазначимо, що трансформація заощаджень домашніх господарств в інвестиції передбачає майбутнє зростання доходу за рахунок максимально прибуткового вкладення вільних грошових ресурсів при умові мінімізації інвестиційних ризиків. Саме високі ризики обумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних та політичних потрясінь.

Світовий досвід переконує, що у країнах, які розвиваються (у тому числі і в Україні), основною метою інвестування готівкової національної та іноземної валюти є не стільки отримання доходу, скільки збереження її вартості в умовах інфляції. Адже у країнах з нестабільною економікою домашні господарства здійснюють готівкові вкладення, передусім, з метою страхування від інфляційного знецінення, а уже потім, по можливості, з метою використання їх як капіталу.

Безумовно, макроекономічний аспект трансформації заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиції пов'язаний, передусім, із забезпеченням стабільності економічного розвитку держави. Проте навіть в умовах відносної макроекономічної стабільності, яка тривала до осені 2008 року, в Україні не спостерігалось суттєвої концентрації заощаджень населення у вітчизняних фінансових інституціях, що, на наш погляд, пов'язано із низкою причин, а саме:

- відсутністю повноцінного цивілізованого національного фінансового ринку, здатного працювати із дрібним інвестором по усіх сегментах;
- недостатнім розвитком інституту фінансового посередництва (зокрема, небанківських фінансових установ, спроможних стабільно і ефективно співпрацювати з населенням);
- обмеженою пропозицією фінансових послуг та відсутністю спеціальних інвестиційних інструментів, призначених для роздрібного інвестора;
- недовірою до діяльності держави загалом та фінансових посередників зокрема, що пов'язано із негативним досвідом співпраці населення із цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ;
- неналежним рівнем фінансової грамотності населення та відсутністю культури інвестування заощаджень у кількох поколіннях населення країни;
- відсутністю зрозумілої, доступної інформації для основного потенційного інвестора національної економіки – домашніх господарств;
- незрілістю інституту фінансового (інвестиційного) консультування фізичних осіб;

- відсутністю ефективного податкового стимулювання інвестицій громадян;
- обмеженістю сфери застосування компенсаційних механізмів на фінансовому ринку України загалом та відсутністю ефективною системи державних гарантій збереження заощаджень населення зокрема.

Вважаємо, що кожна із сформульованих позицій вимагає пильної уваги та конструктивних, цілеспрямованих дій передусім з боку відповідних державних органів, а також інституцій фінансового ринку з метою подолання негативних тенденцій, що мають місце в роботі з приватним інвестором в Україні.

Висновки з даного дослідження. Заощадження домашніх господарств є джерелом багатства і так званою «подушкою безпеки» під час економічного спаду. Вони дозволяють людям скоротити борги та забезпечити гідний рівень життя після виходу на пенсію. Накопичені населенням активи мають велике значення як для самих людей, так і для держави та фінансових установ. Банки залучають тимчасово вільні кошти на депозитні рахунки, з яких надаватимуть позики. Потік заощаджень, що спрямовується до пенсійних фондів, може бути інвестований на фондові ринки для надання коштів підприємствам з метою фінансування планів їх розширення.

Тому в сучасних умовах вітчизняної економіки вкрай необхідними є розроблення і впровадження дієвих та ефективних механізмів залучення заощаджень домогосподарств до економічних процесів. Серед найбільш пріоритетних напрямів виокремимо:

- інституціональний (становлення і стрімкий розвиток, окрім розгалуженої мережі банківських установ, різноманітних небанківських фінансово-кредитних інституцій: кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування тощо);
- інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються приватному інвестору, а також продукування нових інвестиційних інструментів, створення належних умов для диверсифікації вкладень домогосподарств);

- гарантійний (удосконалення чинного законодавства щодо гарантування вкладів фізичних осіб з урахуванням передового зарубіжного досвіду, а також захист і підтримка конкурентних позицій вітчизняних фінансових установ стосовно аналогічних установ-нерезидентів на українському ринку, адже входження у національну фінансову систему іноземних власників та іноземного капіталу ускладнює процес прогнозування та контролю за ефективністю їх функціонування);
- освітньо-інформаційний (створення належних умов для здобуття громадянами необхідних знань щодо основних тенденцій та особливостей функціонування фінансового ринку, а також доступних пересічному інвестору джерел отримання необхідної фінансової інформації).

Відтак, формування національного ринку заощаджень і державної стратегії у цій сфері слід визнати пріоритетним завданням сучасного етапу ринкових реформ в Україні.

Література

1. Барометр ставлення до заощаджень Erste Group: Популярність заощаджень в країнах Центральної та Східної Європи. Прес-реліз. – Київ, 29.10. 2012 р.
2. Барометр настроїв щодо заощаджень та інвестування в країнах Центральної та Східної Європи. – Відень: GfK Austria, 14 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.gfk.ua/public relations/gfk_group_news/materials/005137/index.ua](http://www.gfk.ua/public_relations/gfk_group_news/materials/005137/index.ua)
3. Міжнародні ставки по депозитах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.deposits.org/europe.html>
4. Офіційний сайт банку Rietumu у Латвії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rietumu.ru/infoarhiv/germany.html>
5. Environmental and Social Statistics Access the complete publication OECD Factbook. Economic. 2011-2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2011-en> Household
6. Економіка. Нерухомість в Німеччині: цифри та тенденції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de>

7. Звіт про світове багатство у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://columbiaeconreview.com/index.php/en/viewissuesonline/80-fall2011/71-householdsavings>
8. Saving Europe: Determinants of Household Savings (визначальні чинники заощаджень населення) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://columbiaeconreview.com/index.php/en/viewissuesonline/80-fall2011/71-householdsavings>
9. Порівняльне дослідження структури заощаджень та інвестицій у світі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investor.ru/article/33291/10371/>
10. Економіка. Як заощаджують німці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de>

Кізима Т.О.

ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Анотація. У статті розглянуто зарубіжний досвід формування і використання заощаджень домогосподарств на прикладі країн Центральної та Східної Європи. Виявлено причини, які стримують розвиток ринку заощаджень в Україні. Визначено основні напрями стимулювання ощадно-інвестиційної діяльності вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах.

Ключові слова: заощадження, банківський депозит, цінні папери, будівельні ощадні каси, фінансові активи, трансформація заощаджень в інвестиції

Кизыма Т.А.

СБЕРЕЖЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ

Аннотация. В статье рассмотрен зарубежный опыт формирования и использования сбережений домохозяйств на примере стран Центральной и Восточной Европы. Выявлены причины, сдерживающие развитие рынка сбережений в Украине. Определены основные направления стимулирования сберегательно-инвестиционной деятельности отечественных домохозяйств в современных условиях.

Ключевые слова: сбережения, банковский депозит, ценные бумаги, строительные сберегательные кассы, финансовые активы, трансформация сбережений в инвестиции

Kizyma T.A.

HOUSEHOLD SAVING: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITIES

Abstract. Foreign experience of development and use of household savings in Central and Eastern Europe is considered. The reasons that hinder the development of Ukrainian saving market are founded. The main directions of savings and investment stimulations of domestic households in the modern terms are defined.

Keywords: savings, bank deposits, securities, construction savings banks, financial assets, the transformation of savings into investment